

Trăiește cel drept prin credință?

Polemică religioasă și exegeză în comentariile la Habacuc 2:4b din perioada Reformei

Csaba Balogh

Cartea profetului Habacuc (sau Avacum) a fost inspirată de evenimentele remarcabile din secolul al VI-lea î.Hr. În această carte, cu o structură logică și, probabil compusă de la bun început ca o operă literară, se aude glasul profetului intercesor care simpatizează cu suferința poporului din Iuda și se adresează lui Dumnezeu, într-o rugăciune plină de plângeri. Pentru mulți dintre contemporanii profetului, Dumnezeu părea să restaureze ordinea lumii prin intermediul unui popor nemilos, care trăiește după propriile legi (Habacuc 1:5-11). Habacuc, care se roagă pentru cauza poporului său, constată că Dumnezeu privește pasiv „când cel rău îl înghite pe cel ce e mai drept decât el” (בְּבִלְעַ רְשָׁע צְדִיק מִמֶּנּוּ; Habacuc 1:13). Această plângere nu rămâne însă fără răspuns. În Habacuc 2:2–4, citim următoarele:

Biblia Sinodală (1982)	Biblia Cornilescu (1924)
2a Și Domnul mi-a răspuns și mi-a zis:	Domnul mi-a răspuns și a zis:
2b Scrie vedenia și o sapă cu slove pe table,	Scrie prorocia și sap-o pe table,
2c ca să se poată citi ușor;	ca să se poată citi ușor!
3a Căci este o vedenie pentru un timp hotărât;	Căci este o prorocie a cărei vreme este hotărâtă,
3b ea se va împlini la vreme și nu va fi vedenie mincinoasă.	se apropie de împlinire și nu va minți;
3c Dacă întârzie, așteapt-o,	dacă zăbovește, așteapt-o,
3d căci ea va veni sigur, fără greș.	căci va veni și se va împlini negreșit
4a Iată că va pieri acela al cărui suflet nu este pe calea cea dreaptă,	Iată, i s-a îngâmfat sufletul, nu este fără prihană în el,
4b iar dreptul din credință va fi viu!	dar cel neprihănit va trăi prin credința lui.

Din punct de vedere lingvistic avem de-a face cu un text extrem de dificil (o constatare valabilă de altfel pentru întreaga carte a profetului Habacuc), iar traducerele – sau mai degrabă parafrazele – de mai sus reprezintă variații interpretative. Cu toate că problemele lingvistice determină în mod fundamental atât inter-

pretarea expresiilor individuale, cât și evaluarea relațiilor între diferitele subunități literare, în acest studiu, dedicat în special impactului și interpretării lui Habacuc 2:4b, un text de o importanță majoră, pentru literatura teologică din epoca Reformei, voi fi nevoit să ignor în mare măsură aceste probleme.

1. Habacuc 2:4 în Noul Testament și în iudaismul timpuriu

Semnificația lui Habacuc 2:4b este incontestabilă din punctul de vedere al istoriei influenței. Proeminența acestei pericope în contextul teologiei creștine este indicată de faptul că ea este citată explicit de trei ori în Noul Testament. Din punct de vedere cronologic, cea mai timpurie referință este Galateni 3:11: „Iar acum ca, prin Lege, nu se îndreptează nimeni înaintea lui Dumnezeu este lucru lămurit, deoarece «dreptul din credință va fi viu»”.¹ Apostolul Pavel face referire la Habacuc 2:4b în învățătura sa adresată congregației tulburate din Galatia cu privire la modul de mântuire. Mântuirea nu vine din faptele legii, adică prin înfăptuirea legii (ἐξ ἔργων νόμου), ci prin auzirea credinței (ἐξ ἀκοῆς πίστεως), adică prin auzirea evangheliei despre lucrarea lui Dumnezeu Mântuitorul (Galateni 3:5; cf. Romani 10:17). În înfăptuirea legii, activitatea umană se află în centru, ca precondiție pentru mântuire, în timp ce în auzirea credinței, activitatea divină de mântuire efectuată în interesul omului devine ideea principală.

Într-un context similar, Romani 1:16-17 face referire la Habacuc 2:4b.² Aici, ideea că „cel drept va trăi prin credință” apare la începutul cărții, introducând tema de bază a epistolei: „Nu-mi este rușine de Evanghelia lui Hristos, căci ea este puterea lui Dumnezeu pentru mântuirea fiecăruia care crede, întâi pentru iudeu, apoi pentru grec. Căci în ea se descoperă dreptatea lui Dumnezeu din credință în credință,³ după cum este scris: Cel drept va trăi prin credință.” Termenul δίκαιος ‘drept’ indică statutul unei persoane. În contextul limbii grecești, acest termen

¹ Citat după Biblia Sinodală. Versiunea Cornilescu traduce: „Și că nimeni nu este socotit neprihănit înaintea lui Dumnezeu prin Lege este învederat, căci «cel neprihănit prin credință va trăi»”.

² R. E. Watts, “For I Am Not Ashamed of the Gospel”: Romans 1:16–17 and Habakkuk 2:4. In: S. K. Soderlund, – N. T. Wright (ed.), *Romans and the People of God. Essays in Honor of Gordon D. Fee on the Occasion of his 65th Birthday*. Grand Rapids: Eerdmans, 1999, 3–25.

³ Expresia ἐκ πίστεως se referă la dreptatea din credință (δικαιοσύνη ἐκ πίστεως), iar εἰς πίστιν se referă la scopul propovăduirii evangheliei (și anume, pentru a crede în Hristos).

este legat în primul rând de sfera juridică: el desemnează o persoană care nu poate fi condamnată pe baza legii, cineva care respectă legea sau, dacă interpretăm legea mai general ca un sistem care reprezintă ordinea socială, ‘cel drept’ poate fi echivalent cu ‘corect, onest, cinstit’.⁵ Termenul δίκαιος are, desigur, și o dimensiune teologică, dar și aceasta se validează într-un context similar, în care relația dintre Dumnezeu și om este interpretată ca o relație în termeni juridici, o relație determinată de legi, mărturii, judecăți, achitări, etc. Dincolo de acest cadru general al religiozității prezentat în termeni legali, conceptul ‘cel drept’ se potrivește fără îndoială și cu perspectiva escatologică paulină, care înțelege ideea de mântuire ca o eliberare de sub judecata de la sfârșitul lumii. Omul cel drept, omul declarat drept, este cel care va trăi (veșnic) prin credință, adică va aștepta cu speranță ziua judecății finale datorită credinței sale.⁶

Având în vedere contextul juridic, trebuie subliniat că în gândirea lui Pavel există o idee cu totul neobișnuită. Aceasta devine evidentă în special atunci când comparăm exegeza apostolului cu interpretările antice evreiești ale lui Habacuc 2:4b. Peșorul lui Habacuc din Qumran interpretează acest vers în mod paradoxal ca o referință privind respectarea legii divine. În explicația sa pentru Habacuc 2:4b, autorul peșorului scrie (1QpHab 8:1–3): פשרו על כול עושי התורה בבית יהודה (1QpHab 8:1–3): „Interpretarea

⁴ Aceasta este valabilă de fapt și pentru termenul ebraic צדיק, pe care Septuaginta îl traduce ca δίκαιος. Vezi mai jos.

⁵ Această temă are o vastă literatură de specialitate. Vezi, de exemplu, G. Schrenk, δίκαιος, in: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 2 (1935), 184–193; C. E. B. Cranfield, *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle to the Romans*. London: T&T Clark, 1975, 93–98.

⁶ Întrebarea este în ce măsură apostolul Pavel a luat în considerare în contextul mai larg al lui Habacuc 2:4 în Romani 1:17. Versetul 18 este considerat de obicei ca începutul unei noi unități literare, ceea ce e o idee discutabilă. Această structurare a textului afectează și interpretarea versetului 17. În opinia mea, Romani 1:18 se bazează pe textul paralel al lui Habacuc 2:4. Ideea că „cel drept va trăi prin credință” derivă din Habacuc 2:4b, iar mențiunea privind persoanele care „înădușă adevărul în nelegiuirea lor” (Cornilescu) (τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων; vezi Biblia Sinodală: „care țin nedreptatea drept adevăr”) se aseamănă cu ceea ce regăsim în Habacuc 2:4a, chiar dacă Pavel nu folosește exact aceleași expresii ca versiunea greacă a lui Habacuc. În Septuaginta, cuvântul ὑποστειλῆται (עפלה) are o semnificație fundamental similară cu conceptul κατέχω folosit de Pavel și chiar ‘nedreptatea’ (ἀδικία) poate fi considerată ca o încercare de a interpreta termenul ebraic עפלה din Habacuc 2:4a. E posibil ca עפלה e citită ca עולה ‘răutate’ (la fel ca în Peșitta), sau e interpretat într-un sens mai larg, asemănător cu Targum. Traducerea cuvintelor dificil de înțeles (cum e cazul și la עפלה) în mai multe cuvinte este o tehnică bine cunoscută în antichitate. Așadar, cred că în Romani 1:17–18 Pavel ia în considerare contextul mai larg al lui Habacuc 2:4a. Probabil și ideea sa despre judecata finală se bazează pe interpretarea escatologică a lui Habacuc 2:2–4, care în vremea sa avea o abordare escatologică (vezi interpretarea lui Habacuc în cartea lui Daniel și în 1QpHab).

acestui (vers): Se referă la toți cei care practică legea (tora) din casa lui Iuda, pe care Dumnezeu îi va salva din casa judecării datorită trudei lor (עמלם) și devotamentului lor (ואמנתם) față de Învățătorul Dreptății.⁷ Într-un context similar, tratatul Makkot din Talmudul Babilonian face referire la acest vers (b. Makkot 24b), când interpretează un pasaj din Mișna în care se afirmă: „De aceea le-a înmulțit legea și poruncile” (הרבה להם תורה ומצות; m. Makkot 3:16). Talmudul elaborează textul mișnaic pe baza cuvintelor lui Rabbi Simlai:⁸ Dumnezeu i-a dat lui Moise 613 porunci, pe care David le-a redus la unsprezece.⁹ Apoi a venit profetul Mica, care le-a redus la trei.¹⁰ Apoi a venit Isaia, care le-a redus la două.¹¹ În cele din urmă, a venit Amos, care le-a redus la o singură frază.¹² Conform lui Rav Naḥman bar Yīḥaq¹³ însă chiar Habacuc a fost cel care le-a sintetizat poruncile lui Moise într-un singur vers. Talmudul pare să sugereze așadar că Habacuc 2:4b reprezintă un succint rezumat al practicii de viață conform legii mozaice, care stă la baza pietății evreiești.

Interpretarea conceptului dreptății (δικαιος) devine cu adevărat remarcabilă în acest context. Spre deosebire de opinia generală despre oamenii buni și drepti, acest statut nu se obține prin *faptele* conform legii divine. Nu prin fapte scapă omul de judecata escatologică, ci prin *credința* sa în activitatea lui Dumnezeu, care îl scapă pe om prin sacrificiul Mântuitorului, prin sacrificiul înlocuitor al acestuia. Diferența dintre cele două perspective – așa cum vom vedea mai târziu – poate fi atribuită diferențelor de accent între conceptul ebraic אמונה și cel grecesc πίστις. În exegeza iudaică, se pune accentul pe nuanța de *perseverență* și *loialitatea*, adică pe îndeplinirea, înfăptuirea legii divine, în timp ce în interpretarea lui Pavel, aspectul *încredințării*, *încrederii* în Dumnezeu (care activează) devine punctul central.¹⁴

⁷ במורה הצדק poate fi tradus și ca '(îi va salva) împreună cu Învățătorul Dreptății'.

⁸ Simlai (שמלאי) era un învățător din era talmudică care a trăit între anii 205 și 260. El a fost discipolul lui Iuda II (nepotului lui Iuda I, editorul Mișnei).

⁹ Textul se referă la Psalmul 15, care are 11 versete și este considerat un rezumat al Torei.

¹⁰ Vezi Mica (Miheia) 6:8: „Ți s-a arătat, omule, ceea ce este bun și ceea ce Dumnezeu cere de la tine: drep-tate, iubire și milostivire și cu smerenie să mergi înaintea Domnului Dumnezeului tău!”

¹¹ Vezi Isaia 56:1: „Așa zice Domnul: Păziți dreptatea și faceți lucruri drepte...”

¹² Vezi Amos 5:4: „Căutați-mă și veți trăi!”

¹³ רב נחמן בר יצחק, învățător din era talmudică, a murit în 356.

¹⁴ Cred că diferența bine cunoscută între interpretările conceptului credinței în contextele epistolelor lui Pavel și cea a lui Iacov se reduce, în esență, tot la nuanțele cuvântului ebraic אמונה.

Al treilea citat din Noul Testament, Evrei 10:37–38, face referire la Habacuc 2:3–4 într-un context diferit de cel al lui Pavel: „Încă puțină, foarte puțină vreme, și Cel ce vine va veni și nu va zăbovi. Cel drept însă va trăi prin credința în mine.¹⁵ Și dacă se retrage, sufletul Meu nu are nici o plăcere în el.”¹⁶ Față de contextul original al lui Habacuc 2:3–4, există mai multe puncte de vedere specifice. Diferențele se datorează numai în parte faptului că autorul Epistolei către Evrei se bazează pe versiunea din Septuaginta și nu pe textul ebraic.¹⁷ În contextul original al lui Habacuc, ideea „cu siguranță va veni” se referea la îndeplinirea profeției înregistrate de către Habacuc. Autorul Noului Testament, în schimb, aplică această idee în mod specific la venirea lui Hristos. De remarcat este și faptul că Evrei 10:38 inversează ordinea celor două versete ale lui Habacuc 2:4. Această schimbare face și mai evident din punct de vedere retoric faptul că a „trăi prin credință” se referă la o activitate, la perseverența de a rămâne ferm în fața realităților vizibile care ar contrazice credința (vezi Evrei 10:36).¹⁸ Această interpretare din Evrei derivă din traducerea specifică a cuvântului **הִלָּפֵט** ca **ὕποστειλῆται** ‘să se retragă’ în Septuaginta. Tema centrală a capitolului următor (Evrei 11) despre eroii credinței se

¹⁵ Conform versiunii Septuagintei, Habacuc 2:4b conține următorul text: **ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεώς μου ζήσεται**, adică ‘cel drept va trăi din credința mea / devotamentul meu’. Prima diferență notabilă față de textul ebraic constă în traducerea variabilă a posesivului pers. 3 sg. din **הִלָּפֵט** (‘devotamentul lui’) prin pronume posesiv sg. pers. 1, care poate fi atribuită înlocuirii literelor ebraice similare **ל** > **י** în manuscrisul folosit de traducătorul grec (un fenomen bine cunoscut în istoria textului ebraic). În Habacuc 2:4, corectorul Codexului Washingtonian a omis pronumele posesiv. În ceea ce privește Evrei 10:38, unele variante de text elimină complet pronumele posesiv ‘meu’ (probabil sub influența epistolelor lui Pavel?). Așa procedează Biblia Sinodală („Iar dreptul din credință va fi viu,”) și traducerea Cornilescu („Și cel neprihănit va trăi prin credință.”). Alții includ varianta **ὁ δὲ δίκαιός μου** ‘cel drept al meu’. O a treia tradiție urmează varianta din Septuaginta. În acest caz, **ἐκ πίστεώς μου** poate fi tradusă ca ‘din (prin) devotamentul meu’ sau ‘din credința mea’ (adică din credința sa în mine). Pronumele posesiv **μου** se referă evident la divinitate. Exemplele ulterioare din Evrei 11 susțin mai degrabă a doua interpretare. Pentru discuții detaliate, consultați D. Hunn, *Habakkuk 2.4b in Its Context: How Far Off Was Paul? In: Journal for the Study of the Old Testament* 34 (2009), 220 (219–239).

¹⁶ Biblia Sinodală: „și de se va îndoi cineva, nu va binevoi sufletul Meu întru el.” Biblia Cornilescu: „dar, dacă dă înapoi, sufletul Meu nu găsește plăcere în el.”

¹⁷ Pentru relația dintre Epistola către Evrei și Septuaginta, consultați Radu Gheorghită, *The Role of the Septuagint in Hebrews: An Investigation of Its Influence with Special Consideration to the Use of Hab 2,3–4 in Heb 10,37–38. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 2.160. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. La o primă vedere, am putea spune că Evrei 10:38 citează destul de liber Habacuc 2:3. Alții susțin că diferența se datorează faptului că autorul din Noul Testament lucrează cu o altă tradiție textuală greacă sau a făcut el însuși o revizuire a textului. Pentru fenomenul pluralității textuale, consultați în special J. D. H. Norton, *Textual Variation in the Writings of Paul, Josephus and the Yahad*. London: T & T Clark, 2011.

¹⁸ Vezi nuanța cuvântului **הִלָּפֵט** menționată mai sus.

bazează exact pe această concepție a credinței care rezistă în fața vizibilului. În această interpretare, credința întruchipează o atitudine a perseverenței, a acțiunilor hotărâte și neclintite, care nu se retrage din fața niciunui obstacol.

În timpul Reformei, când conceptul justificării în versiunea formulată de către apostolul Pavel a revenit din nou în centrul atenției, ideea de „a trăi prin credință” începe a doua sa etapă de cucerire, pe de o parte contra teologiei iudaice, dar cu o intensitate și mai mare împotriva soteriologiei bisericii (romane) contemporane.

2. Habacuc 2:4 în interpretarea lui Luther

Luther a comentat cartea Profețiilor Minori între 1524 și 1526. Aceste comentarii au supraviețuit în însemnările ucenicilor săi. Exegeza sa la trei profeți, inclusiv comentariul la Habacuc, a fost revizuită și pregătită pentru tipar de însuși Luther. Comentariul la Habacuc, publicat în 1527, este o sursă cheie pentru înțelegerea credinței lui Luther.¹⁹ În introducerea sa la comentariu, el se angajează explicit în favoarea unui principiu hermeneutic care cere luarea în considerare a realității istorice specifice vremii lui Habacuc în interpretarea cărții. El crede că mulți comentatori greșesc atunci când, vorbind despre regatul evreiesc, opresc interpretarea istorică și încep să vorbească imediat despre Hristos. Luther susține că perspectiva care indică către Hristos este prezentă, dar într-un mod mai indirect. Babilonul, ca o figură istorică, conform cuvintelor apostolului Pavel, este o anumită călăuză spre Hristos, întărind încrederea în venirea împărăției lui Mesia însuși prin ostilitatea împotriva lui Dumnezeu.²⁰ În ce măsură reușește Luther să aplice această perspectivă exegetică-ermeneutică aparent modernă, care ține cont de contextul istoric inițial, la interpretarea sa a lui Habacuc 2:4?

¹⁹ T. F. Lull, Luther's Writings. In: D. K. McKim (ed.), *Cambridge Companion to Luther*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 48 (39–61); M. Millard, „Der Gerechte wird aus Glauben leben” (Röm 1,17): Hab 2,4b in seinen textlichen und inhaltlichen Varianten im Alten Testament und Qumran sowie bei Paulus, Rabbi Simlay und Martin Luther. In: J. de Vries – M. Karrer (ed.), *Textual History and the Reception of Scripture in Early Christianity*. Septuagint and Cognate Studies 60. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013, 238 (237–258).

²⁰ Martin Luther, *Die Auslegungen von Jona und Habakuk* (G. Krause [ed.]). Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1983, 120.

În cazul textului menționat, are o importanță fundamentală modul în care Luther delimitează textul biblic. El consideră că versetul 4 menționat este strâns legat de versetul 3. Habacuc 2:3–4 formează împreună textul viziunii pe care profetul Habacuc a fost instruit de divinitate să o înregistreze pe tăblițe (Habacuc 2:2).²¹ Traducerea sa a textului lui Habacuc este următoarea:

Luther	Traducere
Nämlich also: ²² Das Gesicht wird kommen zu seiner Zeit und wird endlich frei handeln und wird nicht ausbleiben. Ob's aber verzöge, so harre sein. Es wird gewißlich kommen und nicht lange machen. Wer aber dagegen strebt: Dessen Seele wird nichts gelingen. Denn der Rechte lebt seines Glaubens.	Astfel deci: Viziunea va veni la timpul ei și în cele din urmă va acționa liber și nu va rămâne neîmplinită. Dacă pare să întârzie, așteaptă-o cu încredere. Cu siguranță ea va veni și nu va zăbovi. Însă cel care se împotrivesc: sufletul său nu va obține nimic. Căci cel drept trăiește prin credința sa.

Versetul următor (v. 5) este considerat deja o altă profetie complet diferită, ba chiar începutul unui alt capitol.²³ În timp ce versetele 3–4, potrivit lui, se referă la venirea lui Hristos, versetul 5 se ocupă de amenințarea către Babilonul istoric.

Luther consideră viziunea (Habacuc 2:3–4) ca aparținând genului consolării și al promisiunii (Trostworte und Verheißungen), care anunțau împlinirea fiecărei profetii cu privire la Hristos pentru cei cu credință șubredă (177). Astfel, viziunea lui Habacuc nu se referă la o situație specifică, ci servește ca o aluzie la ansamblul profetiilor despre Hristos, deoarece cei cu credință fragilă nu pot fi întăriți în alt mod, ci doar prin promisiune, avertisment și amenințare (178). Luther identifică toate cele trei aspecte în această scurtă profetie. Promisiunea și avertismentul sunt exprimate în versetul 3, în timp ce amenințarea este prezentă în versetul 4. El traduce cuvântul עֲפֹלָה în sensul de ‘opunere, rezistență’ (Widerstreben, contentio et pertinacia), referindu-se la cei tari la cerbice care se opun cuvântului lui Dumnezeu și cărora nu li se poate spune nimic (179).

²¹ Luther, *Habakuk*, 176.

²² De remarcat, că particula וְ care începe versetul 3 nu este interpretată de Luther ca justificare a poruncii divine dată anterior („Scrie..., pentru că...”), ci ca o conjuncție subordonată („Scrie..., astfel încât...”).

²³ Nu este clar la ce mod de divizare a textului se referă Luther atunci când vorbește despre secțiunea care începe cu versetul 5 în felul următor: „În acest al treilea capitol...” (In diesem dritten Kapitel...) (182).

Habacuc 2:4b este un așa-numit „Meisterspruch”, o zicală învățătoare, pe care o interpretează astfel: „Dacă cineva dorește să fie drept și să trăiască, trebuie să aibă încredere în promisiunea lui Dumnezeu.”²⁴ În parafrază, el explică că în acest context, credința se referă în mod specific la încrederea pusă în *promisiunea* scrisă de Habacuc pe tăblițe, care implicit se referă la evanghelia legată de venirea lui Hristos (180). Audiența lui Habacuc a fost martoră a distrugerii Babilonului. În astfel de circumstanțe, când rațiunea și experiența percep realitatea altfel, nu este ușor să crezi în promisiunea mântuirii. Cu toate acestea, reformatorul susține că caracteristica fundamentală a credinței este să se ridice deasupra rațiunii și experienței (180). Apoi, el apropie și mai mult Habacuc 2:4 de sfera Noului Testament, rezumându-și mesajul astfel:

Aici vedem cum profeții au predicat și au răspândit credința în Hristos într-un mod asemănător cu ceea ce facem noi în Noul Testament. Arată de asemenea cât de curajos și îndrăzneț a fost Habacuc atunci când condamnă toate celelalte *acțiuni* și atribuie viața doar credinței. Căci el constată deschis: Cel fără credință nu va reuși la nimic. Poate să se roage și să *se ostenească*, poate să *facă* multe, dar toate *faptele* sale sunt deja judecate (...) Dar credinciosul va trăi prin credința sa, *fără să facă fapte*.²⁵

Din punct de vedere hermeneutic, este cu siguranță remarcabil faptul că Luther, în explicația sa, regăsește toate ideile specifice din diversele texte ale Noul Testament care citează Habacuc 2:4. Astfel, atunci când el interpretează credința ca o împotrivire în fața a ceea ce este vizibil și experimentabil, ba chiar ca o conduită opusă acestora, este evident că interpretarea lui Habacuc 2:3–4 se bazează pe contextul interpretativ mai larg din Epistola către Evrei, unde se vorbește despre încurajarea creștinilor persecutați să rămână fermi (vezi Evrei 10:37 și următoarele).²⁶ De asemenea, nu există îndoială că ideea ostilității între credință și acțiune, complet străină contextului lui Habacuc, este influențată la Luther de textul din Romani 1:17. Astfel, cuvântul ebraic *הַפְּרָעָה* este tradus ca ‘Widerstreben’

²⁴ „Soll jemand gerecht sein und leben, so muß er Gottes Verheißung glauben” (179).

²⁵ „Hier sehen wir wie die Propheten den Glauben auf Christus hin gepredigt und ausgebreitet haben, so gut wie wir im Neuen Testament, und daß Habakuk so kühn ist und es wagt, alle andern Werke zu verdammen und allein dem Glauben das Leben zuzuschreiben. Denn er sagt unverhüllt heraus: Es soll dem Ungläubigen nichts gelingen. Laß ihn nur beten und sich zu Tode mühen und arbeiten, da sind seine Werke schon verurteilt (...) Aber der Glaubende soll ohne werke seines Glaubens leben” (180).

²⁶ El se referă explicit la Evrei 11:4 și următoarele în explicația sa.

(rezistență), iar expresia לא־יִשְׁרָה este tradusă ca ‘nichts gelingen’ (a nu realiza nimic cu succes), în care se exprimă ideea de a acționa, de a activa. Mai mult, contextul textului din Evrei 10:37-38 dezvăluie pentru cititorul modern de ce Luther considera aceste două versete din Habacuc ca formând o unitate literară și de ce era atât de important pentru el să găsească „evanghelia” (menționat de Romani 1) undeva în contextul lui Habacuc 2:4.

Dar de unde provine această intenție de a armoniza totul? În spatele interpretării lui Luther asupra cărții lui Habacuc există motive apologetice explicite. În comentariul său, el intră în polemică cu exegeții evrei care susțin că Pavel folosește citatul din Habacuc în mod arbitrar, nu în sensul său original.²⁷ De exemplu, ei susțin că Habacuc 2:4 nu vorbește despre evanghelie, ci despre tăblițe și că אֱמוּנָה nu înseamnă ‘credință’, ci ‘adevăr’ (180–181). De aceea, pentru Luther, a fost de o importanță majoră să sublinieze că autorii din Noul Testament nu numai că spun același lucru ca și Habacuc 2:4b, ci îl și interpretează în același mod în care îl interpreta însuși profetul.

În cazul lui Habacuc 2:4, principiul lutherian *scriptura sacra sui ipsius interpres*, care încurajează interpretarea contextuală, devine deosebit de problematic, deoarece nu trebuie doar să se armonizeze un singur citat din Noul Testament cu perechea sa din Vechiul Testament. Este vorba despre un citat din Vechiul Testament, ba chiar o idee teologică care, conform lui Luther, străbate întreaga Biblie.²⁸ Dacă toate aceste contexte trebuie armonizate, nu ne va surprinde că rezultatul, care provine din proiecția diferitelor texte asupra lui Habacuc 2:4, va fi o interpretare destul de dezorganizată. Astfel, ideea lui Habacuc 2:4b, „cel drept va trăi prin credința sa”, cuprinde simultan ideea credinței care se opune celor vizibile (derivată din Evrei 10:37 și următoarele), dar și a credinței care se opune faptelor (datorită lui Romani 1:17 și Galateni 3:11). Ba chiar mai mult, datorită faptului că

²⁷ „Das sage ich um der jüdischen Einrede willen, der sich einige bedienen...” Astfel spun acestea din cauza obiecției evreiești, la care se recurg unii... (*Habakuk*, 180). Nu este cu totul clar dacă se face referire doar la exegeți evrei sau și la alții care folosesc argumentele sale. Dar întrucât obiecțiile vizează în general punerea sub semnul întrebării a interpretării Noului Testament, nu este probabil să ne gândim la alți exegeți creștini contemporani (de exemplu, cei de la biserica romană).

²⁸ Vezi Luther, *Habakuk*, 180, care, bazându-se pe Evrei 11, argumentează că este vorba despre o idee care străbate întreaga Biblie, de la Geneza 15:6, la Isaia 7:9 și până la Evrei 11.

conceptul **אֱמוּנָה** este înrădăcinat în toată literatura biblică,²⁹ pentru Luther aceasta nu reprezintă doar atitudinea credincioșilor din vremea lui Habacuc, ci și *adevărul* divin și încrederea în acesta în același timp.³⁰

Este remarcabil că în explicația lui Habacuc 2:4, Luther se concentrează asupra **דָּרֵי־קֵץ** ('cel drept') în doar o singură propoziție. El îl numește astfel pe cel care se bazează pe Dumnezeu: *wahrhaftig* 'drept, cinstit', *rechtschaffen* 'îndreptățit'.³¹

3. Habacuc 2:4 în interpretarea lui Calvin

Comentariul lui Jean Calvin asupra cărții lui Habacuc a fost publicat în 1559.³² Când exegetizează Habacuc 2:4, Calvin urmează o direcție diferită față de Luther în mai multe aspecte. Încă din comentariul său asupra versetului 3, el afirmă că, deși mulți interpretează această viziune ca o aluzie la venirea lui Hristos (vezi Luther la Evrei 10:38), el crede că această viziune se referă mai degrabă la versetele următoare. Prin urmare, el nu o consideră o profecție privind venirea lui Hristos în strictul sens al cuvântului, ci un avertisment (*admonitio*) profetic mai amplu privind conduita bisericii din toate timpurile.³³ Habacuc 2:4 este tradus astfel:

²⁹ Luther face și o referire la Isaia 7:9 (Biblia Sinodală: „Dacă nu credeți, veți fi zdrobiți!”; Biblia Cornilescu: „Dacă nu credeți, nu veți sta în picioare.”), care schimbă din nou perspectiva problemei. Vezi Luther, *Habakuk*, 179.

³⁰ Când se angajează într-un dezacord cu exegeții evrei cu privire la traducerea precisă a lui **אֱמוּנָה**, Luther argumentează cu o secvență de idei labirintice, dificil de urmărit. Pe de o parte, el neagă că Pavel ar fi înțeles greșit semnificația lui **אֱמוּנָה**, precum că acesta s-ar referi la 'adevăr' și nu la 'credință'. Pe de altă parte, Luther pare să accepte semnificația de 'adevăr' a cuvântului ebraic **אֱמוּנָה**, dar afirmă că aceasta se referă la „adevărul din inimă”, care nu este propriul adevăr al omului, ci adevărul lui Dumnezeu, în care credinciosul pune încredere. „'Āmunah' înseamnă adevăr în sensul în care cineva îl are în inimă și depinde de adevărul și credința altuia. Prin urmare, 'Āmunim' se referă la cei care se încred și cred, sau cei care se bazează pe și depind de adevărul altcuiva (...). Pentru ambele sunt ale Lui [Dumnezeu], atât adevărul Său, cât și credința noastră.” („'Āmunah' aber heißt Wahrheit in dem Sinne, wie sie einer in seinem Herzen hat und damit an des andern Wahrheit und Treue hängt. Daher heißen 'Āmunim' Leute, die trauen und glauben oder sich verlassen und hängen an eines anderen Wahrheit (...). Denn beides ist sein [Gottes], sowohl seine Wahrheit als auch unser Glaube.” – Luther, *Habakuk*, 181–182).

³¹ „Denn dadurch [d.h. durch den Glauben] werden sie auch wahrhaftig, das ist, rechtschaffene, treue, fromme Leute.” (Luther, *Habakuk*, 182).

³² Vezi G. Baum – D. Cunitz – E. Reuss (ed.), *Joannis Calvini opera quae supersunt omnia*. Vol. 43. Corpus Reformatorum 71. Brunsvigae: C. A. Schwetschke et Filium, 1890, 493–590.

³³ Visio igitur nihil aliud est quam admonitio, que proximo versu, et toto contextu sequenti legitur (*Opera*, 524).

Calvin	Traducere
Ecce exaltatio (vel qui se munit ut alii vertunt) non recta est anima eius in ipso: iustus autem in fide sua vivet.	Iată, mândria (sau: cel care își construiește ziduri de apărare în jurul său, cum este interpretat de alții), nu este drept sufletul în el: cel drept însă va trăi în credința sa.

Spre deosebire de Luther, care considera atât versetul 3, cât și versetul 4 ca parte a conținutului viziunii pe care profetul trebuia să o noteze, Calvin vede numai versetul 4 ca textul viziunii. El tratează cele două propoziții opuse ale versetului 4 ca reprezentând conținutul efectiv al mesajului înregistrat pe cele două tăblițe de către profet.³⁴ Habacuc 2:4a se referă la omul care se bazează pe el însuși, care nu poate găsi odihnă și care este supus schimbării constante (având un spirit agitat), în contrast cu cel care găsește liniște prin credința sa.

Potrivit lui Calvin, sensul cuvântului **עֲלִיָּה** este *elevatio* ‘înălțare’, și este legat atât de cuvântul **עֲרָצָה** *arcem* (‘citadelă, cetate fortificată’), cât și de cuvântul **עָבַל** *adscendere* (‘a urca, a se înălța’). Structura probabil antitetică a versului 4 și această dublă etimologie a cuvântului **עֲלִיָּה** determină în mod fundamental interpretarea lui Calvin despre credință. El este de acord cu cei care interpretează versetul astfel: „cel care este mândru sau cel care se consideră bine înconjurat, va avea totdeauna un spirit neliniștit”.³⁵ Deci, în opinia sa, termenul **עֲלִיָּה** include atât conotația de ‘a fi înalt’, cât și pe cea de ‘a fi fortificat’. **שְׁרָה** reprezintă liniștea inimii, pacea interioară pe care cei ca acești oameni trebuie să o lipsească.³⁶ Habacuc 2:4a atrage atenția printr-un exemplu luat din viața de zi cu zi asupra faptului că cei care se bazează pe ei înșiși au inimi neliniștite. Această neliniște este o pedeapsă divină pentru cei care în locul harului lui Dumnezeu speră în ajutorul trupesc (*auxilia secundum carnem*).

³⁴ Termenul ebraic **תַּבְלִיטִים**, care apare în text, se traduce ca ‘tăblițe’. Calvin susține că acest plural se poate referi la cele două tăblițe pe care se găsesc cele două părți ale poruncilor. El folosește expresia *quasi in duabus tabulis* în *Opera*, 529.

³⁵ (...) qui superbus est, vel qui sese putat probe munitum, ille anima erit semper inquieta (*Opera*, 527).

³⁶ Rectificari enim animam dicunt Hebraei ubi aquiescimus una aliqua in re, et stamus tranquilli: ubi autem turbulentae cogitationes nos in varias partes impellunt, tunc dicunt animam non esse rectam in nobis (*Opera*, 527–528). Ideea neliniștii asociate cu lipsa credinței se bazează în primul rând de impactul lui Isaia 30:15, la care Calvin face referire în mod specific în acest context.

În fundalul antitezei din Habacuc 2:4 se ascunde un mesaj teologic semnificativ. Așa cum formal, în antiteză gramaticală, 4b se opune lui 4a, tot așa credința se opune mijloacelor umane și trupești. Credința înseamnă să renunțăm la toate zidurile de apărare pe care le-am construit în împrejur (o interpretare a עֲפֹלָה). Cine descoperă apoi că stă gol, fără nicio fortificație (vezi ebraicul עֲפֹלָה), acea persoană va trăi prin credința sa, cu condiția să caute doar în Dumnezeu toate nevoile sale și să-și îndrepte mintea spre cer, părăsind lumea.³⁷ Calvin se opune celor care îl interpretează cuvântul ebraic אֱמוּנָה în sensul de ‘adevăr’ (*veritas*), reprezentând integritatea personală, ca și cum omul ar găsi securitate în propria sa conștiință pură și loialitate. Astfel de persoane nu înțeleg ce înseamnă a fi justificat prin ‘credință prin har’ (*gratuita iustitia fidei*). אֱמוּנָה este, în schimb, mai degrabă o ‘credință’ care ne dezbracă de orice mândrie (vezi celălalt sens al עֲפֹלָה), lăsându-ne goi și săraci, conducându-ne către Dumnezeu, cu scopul de a căuta doar în El mântuirea noastră.³⁸

Luther și Calvin interpretează ambii sensul cuvintelor din Habacuc 2:4 în lumina structurii de paralele antitetice a versurilor. În ambele cazuri, ideea de אֱמוּנָה este pusă în contrast cu cuvântul עֲפֹלָה, dar concluziile lor sunt totuși diferite. Prin traducerea sa de עֲפֹלָה ‘Widerstreben’ (rezistență, oponentă), Luther pune accentul pe un aspect care ține de un fapt specific, un act de opoziție sau rezistență activă, astfel că ideea antitetică אֱמוּנָה trebuie să însemne lipsa unei activități. În schimb, prin traducerea cuvântului עֲפֹלָה ca ‘înălțare’ sau ‘fortificare’, Calvin asociază אֱמוּנָה cu o atitudine de încredere în Dumnezeu în locul încrederii în sine. Mai departe, la Calvin, legătura dintre credință și evanghelie lipsește (vezi Romani 1:16) și, în contrast cu Luther, nu menționează nici manifestarea în care credința se confruntă cu lucrurile vizibile (vezi Evrei 10:37). Acest aspect din urmă este cu atât mai remarcabil, cu cât în contextul istoric al lui Habacuc, amenințarea babiloniană pentru cel drept ar fi făcut această conexiune foarte evidentă. Probabil Calvin respinge deliberat contextualizarea lui Habacuc 2:4 în acest sens. El este conștient de faptul că termenul עֲפֹלָה din Habacuc 2:4a este

³⁷ Qui ergo sentinet se nudatum esse omnibus praesidiis, ille vivet fide sua si in uno Deo quaerat quod sibi deest, ac relicto mundo mentem suam defigat in coelos (*Opera*, 528).

³⁸ Certum igitur est prophetam sub voce אֱמוּנָה hic intelligere fidem, qae nos spoliat omni arrogantia, nudosque et inopes ad Deum adducit, ud petamus ab ipso uno salutem (...) (*Opera*, 528).

asociat de mulți exegeți contemporani de Nebucadnețar,³⁹ dar susține că partea legată de Babilon începe doar din versetul 5.⁴⁰ În opinia sa versetul 4 rămâne o sentință generală. Argumentul lui Calvin este că, dacă versetul 4a ar fi fost asociat cu Nebucadnețar, atunci versetul 4b ar fi fost mai puțin eficace.⁴¹ Ce se înțelege prin „mai puțin eficace” nu este foarte clar. Se pare că sugerează că acest verset are atât de mare importanță în Scriptură încât nu ar fi potrivit să-l legăm atât de direct de un context istoric specific, deoarece acest lucru ar ridica întrebări cu privire la legitimitatea referinței la el în Noul Testament. Totuși, prin abstracționarea sentinței profetice de către Calvin, încadrarea istorică a lui Habacuc 2:4 devine problematică.

În opinia mea, interpretarea lui Calvin a cărții lui Habacuc, în comparație cu cea a lui Luther, poate fi considerată totuși mai puțin anacronică. Prin asta înțeleg că Calvin introduce mai puține idei din Noul Testament în interpretarea Cărții lui Habacuc. Spre deosebire de Luther, Calvin nu sugerează că Habacuc vorbește deja esențial în același fel ca apostolul Pavel în Noul Testament. În schimb, el sugerează că citatele ulterioare ale lui Pavel nu contrazic intenția originală a lui Habacuc, chiar și atunci când extind gândurile originale ale profeției.⁴² De exemplu, Calvin consideră că viitorul indicativ al verbului *וַיֵּחַי* ‘va trăi’ ne permite să legăm profeția lui Habacuc nu doar de situația sa specifică, ci și de viața eternă, așa cum o face Pavel. El susține, de asemenea, că conceptul habacucian al încrederii în Dumnezeu nu exclude interpretarea lui Pavel care definește credința ca un comportament care omite activitatea umană în dobândirea mântuirii. Astfel, credinciosul care stă gol și fără „fortăreața sa” proprie nu este altceva decât o persoană care își pune încrederea în Dumnezeu, nu în propriile sale resurse.

³⁹ Se poate doar presupune că se face referire aici la exegeza evreiască. Spre deosebire de comentariul lui Luther, Calvin nu face referire explicită la comentarii evrei. Cu toate acestea, în comentariul său despre Habacuc, publicat 30 de ani mai târziu decât cel al lui Luther, el dezvoltă o argumentație puternică și amplă împotriva Romei în timp ce abordează Habacuc 2:4. Vezi *Opera*, 531–536.

⁴⁰ *Opera*, 528.

⁴¹ (...) alterum membrum minus erit efficax (*Opera*, 528).

⁴² Compară *Opera*, 529–530.

4. Istoria interpretării lui Habacuc 2:4b și exegeza contemporană

Datorită semnificației sale teologice, Habacuc 2:4 este un text intens studiat în literatura de specialitate contemporană. În acest context, nu pot să ofer nici măcar o scurtă trecere în revistă a istoriei cercetării acestui pasaj biblic.⁴³ Exegeții nu au găsit un consens nici măcar în privința unor chestiuni fundamentale, cum ar fi delimitarea textului sau forma și sensul precis al cuvintelor individuale. Practic, pentru fiecare cuvânt ebraic au fost propuse alternative de citire sau traducere. Această dificultate a fost observată deja la traducătorii antici ai profeției ebraice, ba chiar și la cei care copiau manuscrisele ebraice antice, arătând vechimea problemelor de interpretare.

Chiar și acest aspect al dificultății fundamentale ale textului profeției lui Habacuc în general ar fi eronat să fie tratat ca o problemă izolată. Habacuc folosește în ansamblu un limbaj profund enigmatic, și acesta pare să se întâmples în mod intenționat.⁴⁴ Acest lucru aduce, pe de o parte, precauție cu privire la reconstrucția unei forme mai vechi a textului. Pe de altă parte, ne conferă un sentiment de incertitudine privind limita dintre corupția textuală și erorile ulterioare ale copiștilor sau traducătorilor. Traducerea de mai jos se bazează pe sinteza mea a dovezilor disponibile de natură lingvistică și istorico-textuală. În interpretarea mea, profeția pe care trebuie să o înregistreze Habacuc pe tăblițe pe baza instrucțiunilor divine nu începe în Habacuc 2:3, așa cum a citit Luther, ci în versetul 4. Cu toate acestea, ea nu se termină aici, ci include și versetele ulterioare ale

⁴³ Pe lângă comentarii la Cartea lui Habacuc, vezi îndeosebi J. A. Emerton, *The Textual and Linguistic Problems of Habakkuk 2:4–5*. In: *Journal of Theological Studies* 28 (1977), 1–18; J. G. Janzen, *Habakkuk 2:2–4 in the Light of Recent Philological Advances*. In: *Harvard Theological Review* 73 (1980), 53–78; R. Zuurmond, *De rechtvaardige zal door geloof leven: Habakuk 2:4 bij joden en christenen voor het jaar 135*. In: *Amsterdamse Cahiers voor Exegese en Bijbelse Theologie* 6 (1985), 162–173; G. Bodendorfer, “Der Gerechte wird aus dem Glauben leben”: Hab 2,4b und eine kanonisch-dialogische Bibeltheologie im jüdisch-christlichen Gespräch. In: G. Bodendorfer – M. Millard (ed.), *Bibel und Midrasch. Zur Bedeutung der rabbinischen Exegese für die Bibelwissenschaft*. Forschungen zum Alten Testament 22. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, 13–42; Hunn, *Habakkuk 2.4b*, 219–239; Millard, *Hab 2,4b*, 237–257.

⁴⁴ În cartea sa găsim numeroase expresii care sunt întâlnite o singură dată (așa numite *hapax legomena*), sau care apar doar ocazional și, adesea, cu înțelesuri diferite față alte contexte. Această abordare profetică poate fi atribuită unei interpretări specifice ale profeției în general, conform căreia enigma și ambivalența reprezintă o esență a profeției. Vezi Numeri 12:8. O construcție lingvistică similară se găsește în profeția lui Isaia din secolul al VIII-lea.

capitolului 2.⁴⁵ Prima unitate a acestei pericope profetice înregistrate este Habacuc 2:4–5. Din punct de vedere sintactic cele două versete sunt inseparabile.⁴⁶ Mai departe, contrar opiniilor generale formulate la Habacuc 2:4, cred că acest verset *nu* conține enunțuri, afirmații complete, propoziții propriu zise. El reprezintă mai degrabă o introducere la oracolul ulterior, o introducere care prezintă de fapt participanții din profetația ulterioară, cum ar veni într-un proces juridic fictiv. Astfel, aceste versuri sunt traduse cum urmează:

Habacuc 2:4–5		Textul Masoretic
Iată cel în care sufletul e arogant [nedrept],	4a	הִנֵּה עֹפְלָה [לֹא-יִשְׁרָה] נִפְשׁוּ בּוֹ
și cel drept care trăiește prin devotamentul său! ⁴⁷	4b	וְצַדִּיק בְּאַמוּנָתוֹ יִחְיֶה:
Ba mai mult: cel mândru și înșelător,	5a	וְאִף כִּי־הֵן בּוֹגֵד
eroul cel arogant, dar fără a fi proslăvit,	5b	גָּבַר יְהִיר וְלֹא יִנָּהַר
cel care-și deschide gura larg ca Șeolul (...)	5c	אֲשֶׁר הִרְחִיב כְּשְׂאוֹל נִפְשׁוּ

Deși Calvin însuși leagă deja aceste două versete din punct de vedere sintactic și retoric în comentariul său,⁴⁸ el nu extrage consecințele exegetice ale acestei decizii. Dacă citim Habacuc 2:4-5 în acest context, avem deja repere privind identitatea celui „drept”, respectiv celui „nedrept”, precum și privind conținutul specific al acestor denumiri. Cel drept nu este altcineva decât Iuda care suferă, iar personajul mândru și nesătul este Babilon. Această idee se potrivește perfect în întregul context al cărții lui Habacuc, care contestă și cere socoteală pentru ordinea juridică exact în această configurație internațională și politică. Plângerea lui Habacuc este că Iuda cel drept suferă, iar Babilon, cel rău, nu numai că poate trece peste ordinea corectă a lumii fără intervenția divină, ci și pare să o justifice prin legitimitatea sa divină.⁴⁹ Prin urmare, conceptul צַדִּיק ‘cel drept’ trebuie înțeles în mod

⁴⁵ Termenul חֲזוֹן nu are aici o conotație de gen literar (adică, viziune propriu zisă), ci este una dintre denumirile generale ale profetației. Prin urmare, este discutabil argumentul care, pornind de la acest termen, contestă posibilitatea ca Habacuc 2, împreună cu lamentările sale, să fie considerat un חֲזוֹן.

⁴⁶ Datorită expresiei כִּי אִנִּי, cu semnificații copulative, din punct de vedere lingvistic și retoric este puțin probabil ca versetele 4 și 5 pot fi tratate separat (presupus de mai multe traduceri și studii la acest pasaj).

⁴⁷ În conformitate cu ideea prezentată mai sus, versetul nu este o proorocie despre viitor (adică nu se traduce ‘va trăi’, așa cum este adesea înțeles). Termenul יִחְיֶה ‘trăiește’ (cel drept) nu reprezintă altceva decât o paralelă semantică cu בּוֹ נִפְשׁוּ ‘viața sa / sufletul său în el’ din linia anterioară, care arată tot starea actuală a personajului în cauză (cel arogant).

⁴⁸ Vezi *Opera*, 536.

⁴⁹ Vezi Habacuc 1:5–11. Conform interpretării mele, în aceste versete nu găsim răspunsul divin la plângerea profetului din versetele 1,2–4, ci mai degrabă apare motivul acelei plângeri. Balogh Csaba, *Survival of the*

concret ca un termen juridic, cu referire la inculpatul care suferă pe nedrept într-un proces, sau chiar ca partea achitată într-o dispută cu vinovatul judecat.⁵⁰ Acest limbaj este familiar în contextul teologiei Vechiului Testament care folosește termenii „cel drept – cel rău” în legătură cu Iuda și națiunile străine (în general, Imperiul Neo-Babilonian).⁵¹

Ce înseamnă această abordare din perspectiva exegezei creștine? Prin studierea istoriei exegezei, înțelegem acum că autorii Noului Testament desprind adesea textele Vechiului Testament de contextul lor istoric specific. Nu mai există îndoială că apostolul Pavel nu interpretează expresia Habacuc 2:4b, צַדִּיק ‘cel drept’, în sensul său istorico-politic. Prin urmare, în contrast cu abordările hermeneutice ale lui Luther și Calvin, în lumina cunoștințelor noastre, nu mai avem legitimitatea de a extrage din textul Habacuc 2:4 o idee generalizată, independent de context, valabil pentru toate circumstanțele. Chiar și necesitatea unei astfel de interpretări poate fi pusă sub semnul întrebării dacă realizăm că legătura dintre textul Noului Testament și cel al Vechiului Testament se evidențiază pe un alt nivel. Când Habacuc aplică ideea de drept și rău la relația dintre Iuda și Babilon, el însuși recontextualizează un concept împrumutat dintr-un alt cadru. Termenii care erau inițial legați de un context juridic specific, sau care erau mai apoi adoptate de comunitatea iudaică ca având un sens teologic (exprimând relația dintre popor și Dumnezeu),⁵² sunt acum reaplicați la contextul politico-istoric dintre Iuda și Babilon. În abordarea conexiunilor dintre Vechiul și Noul Testament este în continuare relevantă, dar în acest sens mai larg: ambele folosesc instrumentele hermeneutice ale reinterpretării.

Fittest: Habakkuk and the Changing Trail of the Prophetic Tradition. In: Előd Hodossy-Takács – Leo J. Koffeman (ed.), *Wichtige Wendepunkte. Verändernde und sich ändernde Traditionen in Zeiten des Umbruchs // Pivotal Turns. Transforming Traditions in Times of Transition*. Beihefte zur Ökumenischen Rundschau 98. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014, 27–44.

⁵⁰ Conform lui H.-J. Kraus, צַדִּיק prezent și în Cartea Psalmilor, transmite de fapt ideea de acuzare nefondată, de lipsă de păcat (Unschuld) și imaginea eliberării de acuzare (Freispruch). Vezi Hans-Joachim Kraus, *Die Theologie der Psalmen*. Biblischer Kommentar Altes Testament 15,3. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1979, 193–194.

⁵¹ Vezi K. Koenen, *Heil den Gerechten – Unheil den Sündern! Ein Beitrag zur Theologie der Prophetenbücher*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 229. Berlin: De Gruyter, 1994; Csaba Balogh, *Blind People, Blind God. The Composition of Isaiah 29,15–24*. In: *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 121 (2009), 55–56, 62–64 (48–69); A. C. Hagedorn – Sh. Tzoref, *Attitudes to Gentiles in the Minor Prophets and in Corresponding Pesharim*. In: *Dead Sea Discoveries* 20 (2013), 472–509.

⁵² Vezi problematica „cel drept, cel nedrept” menționată în Psalmi. Kraus, *Theologie*, 193–196.

Analiza versiunii din Vechiul Testament, a reinterpretării în Noul Testament și a explicațiilor ulterioare ale reformatorilor ridică însă o întrebare hermeneutico-teologică mult mai profundă, în special privind cuvântului ebraic מְנוּחָה. În limba ebraică, aceasta are sensul de ‘fidelitate, devotament, loialitate’, care se poate referi la personalitatea, cuvântul sau acțiunile atât ale lui Dumnezeu (Deuteronom 32:4; Psalmii 33:4; 36:6; 88:11), cât și ale oamenilor (1 Samuel 26:23; Proverbe 12:17; Ieremia 7:28; 9:22).⁵³ Termenul מְנוּחָה are sinonime precum צְדָקָה ‘dreptate’ / צְדִיק ‘dreptate, adevăr’ (1 Samuel 26:23; Psalmii 40:11; 143:11; Isaia 11:5; 59:4), יִשְׁרָ ‘onestitate, corectitudine’ (Psalmul 33:4; Deuteronom 32:4) și חֶסֶד ‘iubire, devotament, loialitate’ (Psalmii 36:6; 88:12; 89:11.25; 92:3), care denotă trăsături personale pozitive. Atunci când מְנוּחָה este asociat cu un verb, poate defini, de asemenea, modul în care este efectuată o acțiune (2 Împărați 12:16; 22:7; 2 Cronici 31:12.15; Proverbe 12:22; Osea 2:22). Această conotație adverbială nu este străină nici pentru Habacuc 2:4: בְּמִנוּחָתוֹ יֵהֵי ‘trăiește fidel / devotat’.⁵⁴

Este important de subliniat însă că în contextul Vechiului Testament, מְנוּחָה se referă la o calitate sau la comportamentul unei persoane sau al lui Dumnezeu pe care *altcineva* se poate baza, reprezentând o calitate interioară a acestei persoane (adică persoana respectivă este o persoană de încredere pe care alții se poate baza). Astfel, Habacuc 2:4b diferă fundamental de modul în care apostolul Pavel folosește acest pasaj pentru a introduce teza teologică „cel drept va trăi prin credință” (Romani 1:17), deoarece, în timp ce apostolul a văzut în acest pasaj mărturia că mântuirea și viața se regăsesc dincolo de ființa umană (adică πιστις

⁵³ Vezi Ludwig Koehler – Walter Baumgartner (ed.), *Hebrew and Aramaic Lexicon to the Old Testament*. Leiden: Brill, 2000, 62–63; Jepsen, מְנוּחָה. In: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* (1971), 1.341–345; Hunn, Habakkuk 2.4b, 224, 226. Jepsen, מְנוּחָה, 1.341–342 consideră că traducerea termenului מְנוּחָה este ‘Gewissenhaft(igkeit)’ (conștiințiozitate), dar datorită semnificației de bază a rădăcinii cuvântului (resp. ‘a fi ferm, a rămâne stabil’), această interpretare este incertă. מְנוּחָה poate fi legat și de un obiect în mod specific (Exod 17:12: ‘mâna lui Moise a rămas fermă’) și în ebraica târzie poate avea, de asemenea, o conotație de ‘datorie’ sau ‘însărcinare’ (1 Cronici 9:22.26.31; 2 Cronici 31:15.18). Barr presupune că sensul de ‘credință’ asociat cu מְנוּחָה, așa cum o interpretează apostolul Pavel, ar putea fi rezultatul dezvoltării lingvistice (vezi James Barr, *The Semantics of Biblical Language*. London: Oxford University Press, 1961, 201–205). Însă Habacuc 2:4 ar fi singura dovadă pentru conotația de ‘credință’ a cuvântului מְנוּחָה. Textul 1QpHab 8,2–3, citat de Barr în argumentul său, poate fi interpretat și în alt mod (vezi mai sus).

⁵⁴ La acest punct textul ebraic al Habacuc 2:4b este puțin ambiguu. Sufixul sg. pers. 3. din בְּמִנוּחָתוֹ s-ar putea referi în principiu la Dumnezeu, ba chiar și la viziunea menționată anterior (vezi Hunn, Habakkuk 2.4b, 220). Totuși, datorită faptului că sufixul din 2:4a se referă la cel menționat în linia respectivă (adică Babilon, cel arogant), precum și datorită ideilor paralele ale יִשְׁרָ / צְדָקָה / מְנוּחָה, este cel mai probabil că sufixul din בְּמִנוּחָתוֹ reprezintă o calitate a celui drept și nu a lui Dumnezeu.

‘credința’ este îndreptată înspre exterior, către Dumnezeu, cum argumentează el în Galateni 3:11 și în Romani 1:17), conform interpretării de mai sus, Habacuc 2:4b susține contrariul: מְנוּנָה ‘fidelitatea’ este o calitate care arată spre interior, adică înspre persoana pe care o caracterizează. Cu alte cuvinte, textul ebraic din Habacuc 2:4 și Romani 1:17 nu vorbesc despre același lucru.⁵⁵

Pentru a evalua această problemă hermeneutică, trebuie să înțelegem, în primul rând, că dezacordul dintre cele două texte este de natură lingvistică. Pentru a-și susține teza, apostolul Pavel nu se bazează în citatele sale pe textul ebraic, ci pe textul grec al Vechiului Testament, bine cunoscut în diaspora evreiască. În Habacuc 2:4, echivalentul grec al termenului ebraic מְנוּנָה este πίστις, cu o gamă de sensuri mai largă decât expresia ebraică. πίστις se poate referi la (a) ‘fidelitate, loialitate’ (în sensul său pasiv), ceea ce corespunde termenului ebraic מְנוּנָה.⁵⁶ Dar πίστις poate însemna și (b) ‘credință’ (în sensul său activ), care nu se găsește în expresia ebraică מְנוּנָה. Septuaginta a tradus corect când a ales termenul πίστις pentru Habacuc 2:4, așa cum a făcut și în alte locuri (de exemplu, 1 Samuel 16:23, 2 Împărați 12:16, 22:7, Ieremia 5:1, etc.). Atunci însă când apostolul Pavel citează Septuaginta în Galateni 3:11 și Romani 1:17, el nu preia sensul pasiv al termenului πίστις, așa cum acesta este utilizat în Habacuc 2:4 (‘fidelitate, loialitate’),⁵⁷ ci înțelege termenul într-un sens care este străin de versiunea ebraică a lui Habacuc.⁵⁸

⁵⁵ Conform opiniei lui Wilhelm Rudolph, *Micha – Nahum – Habakuk – Zephanja*. Kommentar zum Alten Testamet 13.3. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1975, 216, apostolul Pavel nu se opune lui Habacuc, ci, dimpotrivă, aprofundează înțelesul său original. Această idee însă se bazează pe o interpretare dubioasă a termenului מְנוּנָה ca „o atitudine față de Iahve, pe care el o menține în ciuda faptului că acesta pare a nu interveni”. Poziția lui Rudolph poate fi criticată din punct de vedere lingvistic, deoarece transferă ilegitim întregul context habacucian (și nu numai) în semnificația termenului מְנוּנָה. De asemenea, este discutabilă și concluzia lui Hunn, care leagă conceptul de מְנוּנָה de așteptare (vezi Habacuc 2:3): „Oamenii care așteaptă viziunea așteaptă pentru că cred că ea va veni...”. Concluzia sa este că termenul „credință” folosit mai târziu de Pavel nu este departe de înțelesul textului, care, în opinia sa, se referă la așteptarea venirii lui Iahve (vezi Hunn, Habakkuk 2.4b, 227). În acest context, consider problematică nu doar logica argumentației sau nu doar faptul că conexiunea dintre מְנוּנָה și așteptare este neobișnuită în contextul Vechiului Testament (מְנוּנָה ar putea, în cel mai bun caz, să indice credibilitatea profeției), ci mai ales faptul că înțelesul termenului מְנוּנָה este căutat în afara contextului specific (adică în afara tăblițelor pe care termenul respectiv este înregistrat). Așa cum am menționat mai sus, în cadrul contextului profetic, avem suficiente indicii terminologice pentru a rămâne în acest context mai restrâns (vezi termenele מְנוּנָה / מְנוּנָה, aparținând aceluiași domeniu conceptual).

⁵⁶ Această conotație apare mai rar, dar este bine documentată atât în greaca biblică, cât și mai târziu. Vezi R. Bultmann, πίστις. In: *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* 6 (1959), 204 (197–230).

⁵⁷ Adică reprezentând o atitudine pe care alții se pot baza.

⁵⁸ Merită să observăm că apostolul Pavel face încă o modificare la textul Septuagintei, în care se găsea exact această expresie: ἐκ πίστεώς μου, care se traduce ca ‘prin credința / loialitatea mea’. Textul grec modifică

Atunci când hermeneutica reformaționistă încearcă să concilieze interpretarea paulină cu Habacuc 2:4, ea nu este încă conștientă de faptul că se confruntă cu o problemă fundamentală: încearcă să rezolve pe baza textului ebraic o problemă care derivă, de fapt, din de textul grec. Coexistența idealului de a utiliza limbile originale de către teologii din epoca Reformei (*hebraica veritas*) și concomitent canonizarea indirectă a Septuagintei prin intermediul Noului Testament, adică a acelei versiuni a Vechiului Testament a cărei autoritate era profund contestată de reformatori,⁵⁹ conduc la un astfel de paradox hermeneutic! Cum să procedăm atunci când nu doar textul ebraic, ci și una dintre interpretările sale distincte, care diferă de acesta, se canonizează?

Faptul că această problemă este încă actuală astăzi se evidențiază prin numeroasele traduceri contemporane ale lui Habacuc 2:4b. Cred că atunci când, având cunoștințe lingvistice adecvate menționate, o traducere modernă proiectează retorica textului grec din Romani 1:17 asupra Textului Masoretic al lui Habacuc 2:4,⁶⁰ face acest lucru pe baza unei preconcepții teologice discutabile: încearcă să armonizeze citatele biblice din Vechiul și Noul Testament în spiritul lui Pavel sau în spiritul tradiției bisericești reprezentată de Luther sau Calvin. Dar această abordare poate fi cu greu legitimată din punct de vedere științific. Având în vedere cunoștințele noastre actuale despre istoria hermeneuticii, nu putem să ignorăm caracterul temporal al observațiilor scripturale, interpretarea având propriile sale particularități legate de epocă (fie că vorbim despre interpretare apotolică sau exegeza bisericească în general).

aici sufixul ebraic din a treia persoană la persoana întâi (יְהוָה מִן־שָׁמַיִם > ἐκ πίστεώς μου; a se compara cu Habacuc 2:4a: יְשׁוּבָה > ἡ ψυχὴ μου, de asemenea modificat). În ambele citate ale lui Pavel acest sufix lipsește. Este puțin probabil că Pavel a folosit un alt manuscris grecesc. Probabil el a modificat intenționat textul grec, deoarece interpretarea πίστις din Septuaginta ca 'fidelitate' (divină) nu se potrivea cu retorica contextului din Noul Testament. Desigur, dintr-un punct de vedere strict lingvistic, în Romani 1:17 și Galateni 3:11, ἐκ πίστεώς ar putea fi interpretat ca având sensul de 'fidelitate' (divină), dar referința la credința lui Avraam ca text paralel (vezi Geneza 15:6; Romani 4:3; Galateni 3:6) în contextul mântuirii prin credință face probabil ca πίστις să fie o calitate mai degrabă umană (decât divină) în retorica lui Pavel.

⁵⁹ Vezi S. Gánóczy – S. Scheld, *Kálvin hermeneutikája. Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*. Budapest: Kálvin, 1983, 77.

⁶⁰ În această linie se încadrează atât Biblia Sinodală (1982), cât și traducerea Cornilescu (1924). Există și câteva excepții: New International Version (2011), New Jerusalem Bible (1985), JPS Tanakh (1985), New English Translation (2006), Einheitsübersetzung (1980), Zürcher Bibel (2008), Biblia de la Blaj (1795), Biblia Ortodoxă (1914), Versiunea Bartolomeu Anania (2001) urmează Septuaginta ('cel drept *al meu*').

Nu se poate nega faptul că, dincolo de problemele exegezei specifice, Habacuc 2:4 ridică întrebări teologice extrem de importante. Cred că, în căutarea unui răspuns, ar putea fi util să facem o distincție corespunzătoare între diferitele aspecte ale problemei hermeneutice ridicate. Când evaluăm sustenabilitatea interpretării Vechiului Testament în Noul Testament sau în literatura bisericească considerată autoritativă, în discursul teologic contemporan trebuie să conștientizăm diferența dintre *afirmația* teologică și *argumentația* folosită pentru a o susține. Afirmatia apostolului Pavel este că omul devine drept înaintea lui Dumnezeu prin credință. În explicația sa, el citează Habacuc 2:4b pe baza Septuagintei. În comparație cu afirmația concretă, argumentația lui Pavel are un rol secundar, și reflectă inevitabil caracterul său contextual și dependent de epocă. Afirmatia că „omul devine drept înaintea lui Dumnezeu prin credință” nu provine de la Habacuc cel ebraic, ci de la Pavel, care face referire la Habacuc (cel grec) ca argument.

Luând în considerare interpretarea scripturii în epoca Reformei, observăm că, după 500 de ani, trebuie să găsim răspunsuri la întrebări noi, care încă nu au fost abordate de savanții Reformei, cel puțin nu în această formă cum le percepem astăzi. Această conștientizare în sine arată că valoarea durabilă a Reformei nu ar trebui căutată în rezultatele concrete ale tradiției exegetice a reformatoilor (în măsura în care acestea reprezintă rezultatele unei activități exegetice legate de epocă), ci mai degrabă în principiul și spiritul angajamentului față de cercetarea în sine și față de înțelegerea mai bună a textului biblic. Acest principiu trebuie să fie sursa de inspirație eternă pentru moștenitorii Reformei. În cuvintele de încheiere ale prefeței sale la comentariul cărții lui Habacuc, spiritul lui Luther ne încurajează să ne îndreptăm exact în această direcție:

Chiar dacă nu putem să ne mândrim față de strămoșii noștri (...), totuși trebuie să recunoaștem și să nu negăm că, prin harul lui Dumnezeu, ne-a fost dăruită o mai mare lumină și înțelegere mai clară privind multe locuri din Scriptură, decât au avut-o ei. Să ne dea Dumnezeu, ca pentru aceasta să fim mai recunoscători și mai roditori ca ei.⁶¹

⁶¹ „Obwohl wir uns nicht gegenüber den alten Vätern rühmen mögen (...), so müssen wir doch das bekennen, können's auch nicht leugnen, daß wir mehr Licht und Klarheit an vielen Stellen der Schrift durch Gottes Gnade haben, als sie gehabt haben. Gott gebe, daß wir auch dankbar und desto mehr fruchtbar seien. Amen” (Luther, *Habakuk*, 119).